

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
In the Name of Allah, the Compassionate the Merciful

از قبادیان تا یمگان
شرح سی قصیده ناصر خسرو
(با تکیه بر تلمیحات و آیات و احادیث)

به انضمام متن کامل سفرنامه

محمّد رضا یوسفی
رقیه ابراهیمی شهرآباد

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت چهره‌های متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی اند. «**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای دکتر محمدرضا یوسفی عضو هیأت علمی دانشگاه قم و سرکار خانم رقیه ابراهیمی شهرآباد مدرس دانشگاه فرهنگیان پردیس حضرت معصومه علیها السلام قم، مؤلفین کتاب از قبادیان تا یمگان و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه دفتر برنامه‌ریزی و فناوری آموزشی

حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پر رمز و راز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از هنرنمایی مؤمنان، مجاهدان و عالمانی است که با تمسک و پای‌بندی به حقیقت بی‌متها، در مصاف بین حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند و در این میان، چه درخشندگی چشم‌نوازی در اسلام عزیز است که علم را به ذات خود، شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب، کائنات را سراسر علم و عالم و معلوم می‌نمایاند و در مکتب آن، جز اولوالعلم و راسخان در مسیر طلب دانش، کسی را توان دست‌یابی به گنجینه‌های حکمت نیست.

علم برخاسته از وجدان پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، هم به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و رشد معنوی می‌بخشد و فکر، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد، و هم جامعه را سمت و سوی سعادت‌مندان به‌بخشیده و آن را به جامعه‌ای متمدن و پیشرو متحول می‌کند. بی‌توجهی یا کوتاه‌فکری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، هویت، امنیت، سعادت و سربلندی

مادی و معنوی باشد، اما آن را در صراطی غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری الهی طلب نمایند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران که داعیه جهانی‌سازی کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام را داشته و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را به نظاره نشسته است، با اندیشه فقهاتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه نمود که امید و نشاط را نه تنها در شیعیان و مسلمانان، بلکه در دل تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان زنده ساخت.

در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی مصمم و با تمامی توان، همچون پیر و مراد خود خمینی کبیر رحمته‌الله، در صحنه حاضر شده و با تأکید بر اهمیت و فوریت این حرکت فراگیر و بی‌وقفه، همه توانمندی‌ها و اراده‌ها را جهت تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا راهبری و رصد می‌کنند.

جامعه المصطفی رحمته‌الله العالمية، نمادی درخشان از این رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش داشته و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی رحمته‌الله و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام جامه تحقق می‌پوشاند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی رحمته‌الله نیز که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفی رحمته‌الله است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر، متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن

افق‌های جدید فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک‌درسی، به‌ویژه با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی المصطفی ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و تکالیف خود می‌داند.

اثر علمی پیش رو نیز به همت مؤلفان محترم جناب آقای دکتر محمدرضا یوسفی عضو هیأت علمی دانشگاه قم و سرکار خانم رقیه ابراهیمی شهرآباد مدرس دانشگاه فرهنگیان پردیس حضرت معصومه علیها السلام قم، و برای دوره کارشناسی رشته زبان و ادبیات فارسی، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازسنجی‌های صورت گرفته، تهیه و تدوین شده است.

در پایان لازم است ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلفان محترم، از کلیه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به‌ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر نماییم و از خداوند متعال برای ایشان و همه خادمان عرصه تبلیغ و نشر مفاهیم و معارف دینی، آرزوی بهروزی، موفقیت و سعادت نماییم.

فهرست

درآمد.....	۱۷
مقدمه.....	۲۱
زندگی نامه ناصر خسرو.....	۲۱
شخصیت و دیدگاه ناصر خسرو در شعرش.....	۲۷
آثار ناصر خسرو.....	۳۳
قصیده (۱): «در توحید».....	۳۹
قصیده (۲): «دین محمد ﷺ».....	۴۵
قصیده (۳): «بهار علی ؑ».....	۵۳
قصیده (۴): «نقد حال».....	۶۱
قصیده (۵): «فتنه غزل و هزل».....	۸۵
قصیده (۶): «شیعت اهل پیغمبر».....	۹۳
قصیده (۷): شب.....	۹۹
قصیده (۸): «راستی را پیشه کن».....	۱۰۷
قصیده (۹): «با خویشان شمار کن».....	۱۱۵
قصیده (۱۰): «باز سیه پیسه».....	۱۲۵

- ۱۳۱ ..... تکمله ده قصیده اول.
- ۱۳۷ ..... قصیده (۱۱): «تفکر شبانه»
- ۱۴۵ ..... قصیده (۱۲): «قال حدثنا»
- ۱۵۱ ..... قصیده (۱۳): «آية الكرسي»
- ۱۵۷ ..... قصیده (۱۴): سرای غرور
- ۱۶۳ ..... قصیده (۱۵): آسیب آسیب
- ۱۶۷ ..... قصیده (۱۶): «اکنون بهشتی شو»
- ۱۷۳ ..... قصیده (۱۷): «پیک جهان»
- ۱۷۷ ..... قصیده (۱۸): «خزانیه»
- ۱۸۵ ..... قصیده (۱۹): «زندگان واقعی»
- ۱۹۱ ..... قصیده (۲۰): «جهان بی آرام»
- ۱۹۹ ..... تکمله ده قصیده دوم
- ۲۰۵ ..... قصیده (۲۱): «غربت بهر دین»
- ۲۱۱ ..... قصیده (۲۲): «شریف کیست؟»
- ۲۲۱ ..... قصیده (۲۳): «چرخ نیلوفری»
- ۲۳۱ ..... قصیده (۲۴): «زهر آرزوها»
- ۲۳۷ ..... قصیده (۲۵): «عالم و جاهل»
- ۲۴۳ ..... قصیده (۲۶): «وحی»
- ۲۵۱ ..... قصیده (۲۷): «در سخن حجت»
- ۲۵۹ ..... قصیده (۲۸): سوار سخن
- ۲۷۱ ..... قصیده (۲۹): «میان قدر و جبر»
- ۲۸۱ ..... قصیده (۳۰): «روز هول»

۲۸۹	تکمله ده قصیده سوم.....
۲۹۵	سفرنامه.....
۲۹۵	آغاز سفر از مرو.....
۲۹۷	ری.....
۲۹۹	تبریز.....
۳۰۱	میافارقین.....
۳۰۲	آمد.....
۳۰۵	شام.....
۳۰۷	طرابلس.....
۳۰۹	بیروت.....
۳۰۹	صیدا.....
۳۱۰	صور.....
۳۱۱	عکّه.....
۳۱۲	مشاهد انبیا.....
۳۱۳	طبریه.....
۳۱۵	حیفا.....
۳۱۶	رمله.....
۳۱۷	بیت المقدّس.....
۳۱۹	قبله نخستین.....
۳۲۱	محراب زکریا.....
۳۲۳	مسجد الاقصی.....
۳۲۶	درهای مسجد.....
۳۲۸	صفت دکان.....
۳۲۸	صفت قبه صخره.....
۳۳۰	قبه‌های دیگر.....
۳۳۱	مقام‌های مسجد.....
۳۳۶	کلیسای ترسایان.....

۳۳۸	تیس
۳۴۰	صفت شهر مصر و ولایت
۳۴۲	اسکندریه
۳۴۵	صفت شهر قاهره
۳۴۹	صفت فتح خلیج
۳۵۴	صفت شهر مصر
۳۶۰	صفت خوان سلطان
۳۶۱	سیره سلطان مصر
۳۶۳	مدینه
۳۶۵	حج
۳۶۶	امیر حلب
۳۶۸	شرح راه مکه از مصر
۳۶۹	اسوان
۳۷۱	عذاب
۳۷۳	جله
۳۷۴	صفت شهر مکه، شرفهاالله تعالی
۳۷۵	مناسک
۳۷۸	صفت زمین عرب و یمن
۳۷۹	صفت مسجدالحرام و بیت کعبه
۳۸۰	درهای مسجد
۳۸۲	کعبه
۳۸۵	زمزم
۳۸۶	صفت گشودن در کعبه، شرفهاالله تعالی
۳۸۸	عمره جعرانه
۳۸۸	عرفات و منی
۳۸۹	طائف
۳۹۲	فلج
۳۹۴	صفت لحس

فهرست ۱۵

۳۹۸.....	بصره .....
۴۰۴.....	عبادان.....
۴۰۵.....	مهروبان.....
۴۰۷.....	صفت اصفهان.....
۴۰۹.....	بازگشت به خراسان.....
۴۱۱.....	قاین.....
۴۱۲.....	پایان سفر.....
۴۱۵.....	شرح لغات سفرنامه.....
۴۳۱.....	تکمله سفرنامه.....
۴۳۷.....	نمایه آیات.....
۴۴۹.....	نمایه روایات.....
۴۵۳.....	کتابنامه.....

درآمد

درباره ناصر خسرو علی‌رغم پژوهش‌های مفصل، مستقل و خوبی که صورت گرفته ولی هنوز حق این شاعر حکیم و فرزانه ادا نشده است. آثار ناصر خسرو از زمان خودش تا اواخر سده هفتم فقط در انحصار اسماعیلیه بود و اگر هم خارج از آن محیط فکری یافت می‌شد، به دلیل وجود تعصبات مذهبی، ادبا و شعرا از آن بی‌بهره می‌ماندند. پس از آن هم با سقوط قلعه‌های اسماعیلیه و فتح بغداد به‌وسیله هولاکو شیعیان اثنی‌عشری حائز اکثریت جمعیتی شدند و آثار ناصر خسرو به لحاظ داشتن گرایش اسماعیلی چندان مورد توجه قرار نگرفت. بدین جهت ناصر خسرو را باید جزء کم‌تأثیرترین افراد بر شاعران پس از خود محسوب نمود. این نوشتار تلاشی اندک در معرفی ناصر خسرو و شعر و نشرش - از زاویه‌ای دیگر - است تا شاید بتواند در کنار شروح و منتخباتی که برای ناصر خسرو تهیه شده، محلی از اعراب داشته باشد و در این صورت توفیقی بزرگ برای مؤلفان آن محسوب می‌گردد. اکنون به خلاصه‌ای از آنچه نویسندگان را ترغیب کرد، چنین گزیده‌ای مرتب کرده در اختیار علاقه‌مندان قرار دهند، اشاره می‌شود:

۱. اشعار به صورت متنوع و از جای جای دیوان انتخاب شده است تا خواننده با بیشتر مضامین شعری ناصر خسرو و نمایی کلی از دیوان و افکار و اندیشه‌های او آشنا شود.

۲. اشعار برگزیده براساس دیوان مصحح دکتر مهدی محقق و مجتبی مینوی است که بهترین تصحیح از دیوان او محسوب می‌شود و بر اعتبار این گزیده می‌افزاید.

۳. در شرح ابیات از شرح‌های موجود و حتی از گزیده‌هایی که ناصر خسرو پژوهان تهیه کرده‌اند، استفاده شده است تا معانی کافی و وافی به دست داده شود.

۴. کلیه ابیات نیازمند توضیح، شرح داده شده و تقریباً متنی خودخوان و سلیس عرضه شده است. زیرا دشواری شعر او بزرگ‌ترین مانع بر سر راه دوستداران ناصر خسرو و شعرش به حساب می‌آید.

۵. با توجه به این‌که ناصر خسرو در زمره نخستین شاعرانی است که اندرز، حکمت و تعلیم دین را دستمایه ساخت مضامین خود قرار داده، طبیعی است که بیشترین تأثیرپذیری مضمونی و واژگانی را از آیات قرآن کریم و احادیث شریف داشته باشد. بدین سبب رویکرد اصلی این کتاب تکیه بر آیات و احادیث است.

۶. در شرح ابیات، اصطلاحات و حتی احادیث و تلمیحات، سعی مؤلفان بر استفاده از منابع دست اول و نزدیک به عصر شاعر (به جز منابع حدیثی شیعی) بوده است و در این مقام، منابع مقدم یا معاصر او ترجیح داده شده‌اند.

۷. مقدمه‌ای نسبتاً مفصل که حاصل نظریات ناصر خسروشناسان معاصر است و در حقیقت جدیدترین پژوهش‌ها در معرفی اسماعیلیه، ناصر خسرو و سبک

شعری او و تأثیر اعتقادات اسماعیلی در شعرش محسوب می‌شود، در ابتدای کتاب قرار داده شد تا خواننده را با این شاعر بیشتر آشنا و مأنوس سازد.

۸. سفرنامه ناصر خسرو که حاوی اطلاعات باارزشی در شناخت فرهنگ، آداب و رسوم، نحوه زندگی ایرانیان و نیز مردم سایر بلاد در سده پنجم است، به عنوان ضمیمه در پایان این متن قرار داده شد تا علاقه‌مندان از آن بهره‌مند گردند.

۹. متن کامل سفرنامه - که ضمیمه شده - براساس تصحیح دکتر محمد دبیرسیاقی است که تصحیحی عالمانه به شمار می‌آید و شرح مشکلات و لغات سفرنامه نیز از این متن است.

۱۰. فهرست منابع و مآخذی که در پایان کتاب قرار دارد، علاوه بر آن‌که نشان دهنده منابع این کتاب است، راه‌گشای خوانندگانی است که می‌خواهند با ناصر خسرو و شعر و اعتقاداتش بیشتر آشنا گردند.

۱۱. رسم‌الخط کتاب براساس رسم‌الخط امروزی و مصوب فرهنگستان است که سهولت خواندن را در پی خواهد داشت.

۱۲. دربخش‌های مختلف کتاب تکمله‌ای قرار داده شد شامل: خلاصه مباحث، فعالیت جنبی، چند سؤال و منابع جهت آشنایی بیشتر. امید است این تکمله‌ها در پیشبرد فرایند یاددهی - یادگیری کتاب مؤثر واقع شود.

۱۳. در پایان کتاب فهرستی از آیات، احادیث و عبارات عربی که در متن کتاب به کار رفته است، ارائه شده تا راهنمای خوانندگان برای دستیابی راحت‌تر به آنها باشد.

در خاتمه ضمن تقدیم صمیمانه‌ترین درودهای خود به محضر اساتیدی که از خرمن دانش آنها در تدوین این گزیده بهره برده‌ایم، از همکاران و دانشجویان

عزیزی که تدریس یا خواندن این کتاب را متقبل می‌شوند، می‌خواهیم که ما را از نظریات صائبشان محروم نفرمایند.

ذکر این نکته نیز ضروری است که اگر حسنی در این وجیزه مشاهده گردد، متوجه ناصر خسرو و پژوهندگان شعر و باورهای اوست و نقص‌ها و ناراستی‌های آن به جانب نویسندگان این گزیده.

یوسفی، ابراهیمی

قم